

פרק ה (פסוקים א-יד) / ברוריה בן-דוד (וייס)

בפסוקים אלה מתוארים הפריחה והשגשוג בימי שלמה. שלמה עמד בראש ממלכה רחבת ידיים שהקיפה עמים ומלכויות מסביב, מנהר פרת המסמן את הגבול הצפוני מזרחי של ארץ ישראל (יהו' א, ד) עד ארץ פלשתים במערב ועד גבול מצרים, שהוא הגבול הדרומי מערבי. הייתה זו הפעם הראשונה בתולדות ישראל בה התקיימה ההבטחה לעם ישראל בברית בין הבתרים: "מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת" (בר' טו יח-כא), ההבטחה חזרה שנית בסיני: "ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר" (שמ' כג לא; דב' א ז; דב' יא כד). ובספר יהושע א ד.

מה הייתה צורת שלטונו של שלמה בכל הארצות האלו?

הגבולות הנרחבים של ממלכת שלמה העניקו לה מעמד של מעצמת על. על ממלכות הגויים הוטל להגיש לשלמה מדי שנה מנחה ולעבדו במס עובד. "מגשים מנחה ועבדים את שלמה כל ימי חייו" (פס' א). כמו שהובטח "והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך" (דב' כ יא). יש לשער שבתמורה היו ממלכות החסות מוגנים ע"י שלמה מאויביהם במעין חיבור מדיני בראשות ישראל. "ויהי לחם שלמה ליום אחד" (פס' ב). "לחם שלמה" פעם יחידה במקרא צירוף לחם לאיש. כל סעודה גדולה בבשר וביין קרויה "לחם". ביוסף נאמר: "ויאמר טבח טבח... ויאמר שימו לחם... וישתו וישכרו עמו" (בר' מג טז-לד). בשאול כתוב: "מדוע לא בא... אל הלחם" (ש"א כ. כז). בקה' י, יט כתוב: "לשחוק עשים לחם ויין ישמח חיים". בדנ' ה א: "עבד לחם רב".

הכתוב מתאר את התפריט העשיר שעלה על שולחנו של שלמה ושל כל הצוות המלכותי שליטו.

מה היה מקור עושרו ורווחתו של שלמה?

"הוא רדה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה, בכל מלכי עבר הנהר" (פס' ד). בכל הארצות אשר ממערב לנהר פרת ועד לגבול מצרים. מתפסח ועד עזה אלו שתי ערי המנהל של שלמה שישבו בקצות הממלכה. תפסח ישבה על הפרת (נזכרת במקורות יווניים כמקום מעבר חשוב שחצה בו כורש את הפרת), בקרן הצפונית מזרחית של הממלכה, ואילו עזה (אין הכוונה לעיר עזה בלבד אלא לכל האזור, כי מלכותו של שלמה התפשטה אף מדרום לעזה) בקרן הדרומית מערבית של הממלכה. אין ספק שהייתה זאת אימפריה במונחים של ימינו.

העמים והשבטים שהיו נתונים לשלטונו המדיני של שלמה המלך הביאו לו מנחה עשירה ומגוונת באמצעות שליחיו הנאמנים שישבו שם.

על מה מעיד פסוק א' ?

על שלטון איתן ויציב שהקיף ממלכה גדולה ורחבת ידיים שהוקמה עוד בימי דוד והתבססה והתבצרה עוד יותר בימי שלמה.

איזה פסוקים מציינים שהפחד מפני פלישת אויב פג לגמרי?

"ושלום היה לו מכל עבריו מסביב" (פס' ד), כנבואת ה' "ושלום ושקט אתן על ישראל בימיו" (דה"א כב, ט).
"וישב יהודה וישראל לבטח איש תחת גפנו ותחת תאנתו מן ועד באר-שבע כל ימי שלמה" (פס' ה).
הביטוי- "תחת גפנו ותחת תאנתו" מבטא באופן ציורי שלווה וביטחון מופיע גם במיכה ד, ד.

בארצות הקדם גם בארץ ישראל בתקופה קדומה לא רחוק מחומת החצר היו שתולות גפנים, שענפיהן עולים ומשתרגים ומסתבכים יחד לסוכה שנהגו לשבת בצילה, וכך משמש הביטוי באופן ציורי לחיי שלווה ורווחה.
"מין ועד באר-שבע" אין הכוונה לין ובאר-שבע ממש. בני ישראל ישבו גם מצפון לין ומדרום לבאר-שבע. הכוונה מן הקצה הצפוני של ארץ ישראל עד הקצה הדרומי (שופ' כ,א) (שמ"א ג, כ).

כיצד הושגו השלווה והביטחון בימי שלמה?

- 1) ע"י ניצחונותיו וכיבושיו של דוד בארם, בעמון, במואב, באדום ובפלשתים (שמ"ב פרק ח).
- 2) ע"י כריתת ברית עם מצרים וצור הבטיח שלמה את שלום גבולות הארץ מצפון ומדרום.
- 3) שלמה הקים חיל מרכבות שהיה נכון להדוף כל אויב שיעז להתקיף אותו ואת המדינות שבחסותו. "ויהי לשלמה ארבעים אלף ארות סוסים למרכבו, ושנים עשר אלף פרשים" (פס' ו).
בדה"ב ט, כה כתוב: "ויהי לשלמה ארבעת אלפים אריות סוסים ומרכבות ושנים עשר אלף פרשים, ויניחם בערי הרכב ועם המלך בירושלם".
(אריה= ארווה) חיל הפרשים היה חשוב לחיזוק הממלכה להגנה, התקפה ותקשורת מהירה עם הממלכות השכנות.

יש המפרשים כי ארבעים אלף ארוות היו מפוזרים בכל ערי מלכותו, וארבעת אלפים היו אצלו בירושלים לעת הצורך, ויש הסוברים שבדה"ב מיעט הכתוב את מספר הארוות, כדי למעט את הגנות המשתמעת מן הפסוק: "רק לא ירבה לו סוסים" (דב' יז, טז).

כל הגורמים האלה חשובים לחיזוק הממלכה. **היה גורם נוסף שהוסיף עצמה לשלטונו של שלמה מהו?**

"ויתן אלקים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאד, ורחב לב כחול אשר על שפת הים" (פס' ט). כמו שהבטיח לו במראה הלילה: "הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה לפניך, ואחריו לא יקום כמוך" (ג, יב). "חכמה ותבונה" כתב המלבי"ם שחכמה זו היא בנוסף על חכמת ההנהגה שבזכותה השכיל למשול על שכניו. הלב הוא כאן מושב השכל. לב רחב להכיל את החכמה. ככתוב: "לחכם לב יקרא נבון" (מש' טז כא). "לב נבון יבקש דעת" (מש' טו יד).

"ותרב חכמת שלמה מחכמת בני קדם, ומכל חכמת מצרים" (פס' י). חכמתו הייתה רבה וגדולה מכל שאר חכמי העמים המפורסמים בחכמתם כמו הבבלים והמצרים. בני בבל היו ידועים בחכמתם הרבה ובתרבות הגבוהה שלהם עוד בימי אברהם. המצרים היו עם תרבותי עתיק מאד. הם היו מהוללים בידיעותיהם הרבות בחכמות ובאמנות. גם היוונים והפילוסופים העתיקים שלהם פיתגורס, אנקסגורס, הירודוט ואפלטון נסעו מצרימה ללמוד שם את תורת החרטומים. "ויחכם מכל האדם" (פס' יא). רש"י פירש כמשמעו הכוונה לאדם הראשון. נתקיימה בשלמה ההבטחה שהבטיח לו ה' במראה הלילה: "אשר כמוך לא היה לפניך, ואחריו לא יקום כמוך" (ג, יב).

לא מצאנו איש במקרא שתיאר הכתוב את חכמתו בלשונות עזים כפי שמצאנו אצל שלמה.

בסמוך לפסוק המתאר את חכמתו מציין הכתוב שמות אנשים שהיו מפורסמים בחכמה בימי שלמה. איתן האזרחי מוזכר גם בכותרת של מזמור בספר תהילים (תה' פט, א). יש המזהים אותו באיתן בן זרח בן יהודה (דה"א ב, ו), ובני זרח זמרי ואיתן והימן וכלכל ודרע (דה"ב ב, ו). ועל חמישה אלה אמרו חז"ל שנביאים היו ונתנבאו במצרים (סע"ר פ כ) וכינום "איתני עולם" (במ"ר יד ד).

כיצד הוסיפה חכמת שלמה לחיזוק הממלכה?

"וה' נתן חכמה לשלמה כאשר דבר לו, ויהי שלם בין חירם ובין שלמה, ויכרתו ברית שניהם" (פס' כו).

ה' נתן חכמה לשלמה כאשר דיבר לו במראה הלילה הראשון בגבעון (ג, יב), ובכלל החכמה גם חכמה מדינית, וכישרון זה הביא אותו לקשור קשרים עם חירם ולחזק את יחסי הידידות ולכרות אתו ברית. שמו של שלמה נתפרסם לשבח בכל הגויים סביב. הם הבינו שכדאי ללמוד מחכמתו ולחקות מעשיו בהנהגת המדינה.

שלמה חיבר שלשת אלפים משל. דברי חכמה מעין אלה נמצאים בספר "משלי שלמה" בצורת פתגמים בלשון מליצית.

חיבר שירים "ויהי שירו חמשה ואלף". המעולה שבהם הוא ספר "שיר השירים אשר לשלמה".

שלמה אמר דברי חכמה. חיבר משלים ושירים על הצמחים, על בעלי חיים ועל הטבע. מן הארז אשר בלבנון, דוגמה לעץ גדול וחזק ועד האזוב אשר גדל בקיר, דוגמה לצמח קטן ופחות ערך.

הכתוב הציג כאן שני עצים זה כנגד זה. עץ גבוה ויפה אבל הוא עץ סכך, לעומת שיח "שפל שבאילנות" המסתפק במועט אבל הוא ריחני, טוב למאכל אדם ובהמה (האזוב מזוהה עם הזעתר). ודרשו חז"ל מפני מה מצורע מטהר בגבוה שבגבוהים ובנמוך שבנמוכים בעץ ארז ואזוב ושני ותולעת? (ויק' יד, ד). על ידי שאדם מגביה עצמו כארז לוקה בצרעת, וכיוון שהוא משפיל עצמו כאזוב מתרפא (פס"ר פסיקתא רבה יד).

לפי חז"ל שלמה לימד מדעי הטבע כגון: תכונות צמחים לרפואה, עצות לגבי שתילה וזריעה. מידע לגבי רווחתו של האדם הנובע מהבנתו את עולם הטבע.

חכמים מכל העמים נשלחו ע"י מלכי הארץ ובאו לירושלים לשמוע את דברי חכמת שלמה. ספרי חכמה לא נפוצו עוד בארץ בימים ההם. שליחים היו נוסעים אל החכמים הגדולים בממלכות הזרות לשמוע את חכמתם מפיהם וללמוד מהם.

כבר בימי שלמה הייתה ירושלים למקום שממנו יצאה תורה וחכמה לכל הארצות.

פרק ה (פסוקים טו-סוף)

מה ידוע לנו על הברית בין ישראל לצור בימי דוד ?

"וישלח חירם מלך צר מלאכים אל דוד ועצי ארזים וחרשי עץ וחרשי אבן קיר ויבנו בית לדוד" (ש"ב ה, יא).

"וישלח חירם מלך צר מלאכים אל דוד ועצי ארזים וחרשי קיר וחרשי עצים לבנות לו בית" (דה"א יד, א).

יחסים טובים שררו בין ישראל ובין מדינת צור הקטנה שבגבולה הצפוני של ישראל. חירם סייע בידי דוד לבנות לו את בית הארזים "כי אהב היה חירם לדוד כל הימים" (פס' טו). יחסים טובים אלה נמשכו גם בימי שלמה והברית חודשה והתחזקה עוד יותר.

ביום עלות שלמה על כיסא אביו שלח חירם את עבדיו וכידיהם איגרת ברכה על שזכה לשבת על כיסא דוד אביו כמנהג המלכים לבעלי בריתם. ככתוב: "ויאמר דוד אעשה חסד עם חנון בן נחש כאשר עשה אביו עמדי חסד, וישלח דוד לנחמו ביד עבדיו אל אביו ויבאו עבדי ארץ בני עמון" (ש"ב י ב)

הכנעת ערי הפלשתים בידי דוד סייעה בידי צור להתגבר על תחרותן של ערים אלה, ומכאן גם הידידות המופגנת של צור הן כלפי דוד והן כלפי שלמה בנו (דעת מקרא).

מדוע לא בנה דוד את בית המקדש?

גד הנביא הופיע לפני דוד המלך לאחר ששיבח אותו בתחילה על כוונתו לבנות בית לה', אך נתבקש להסביר לדוד במצוות ה' כי לא הוא יוכל לבנות את המקדש (ש"ב ז ד-יג). בדה"א כב ח ; כח ג פירש מדוע נפסל דוד לבנות את בית המקדש. דוד אמר לשלמה ולעם כולו כי ה' מנע ממנו לבנות את בית המקדש מפני ששפך דם רב במלחמותיו, ולכן לא היה ראוי לבנות מקדש של שלום ואחוה.

"וישלח שלמה אל חירם לאמר : אתה ידעת את דוד אבי, כי לא יכל לבנות בית לשם ה' אלקיו, מפני המלחמה אשר סבבהו, עד תת ה' אתם תחת כפות רגליו" (פס' יז) עד שהכניעם. דרך המנצחים היה לשים את רגליהם על צווארי המנוצחים (יהו' י, כד). שלמה לא רצה לדבר בגנות אביו כשפירש לחירם מדוע דוד לא יכול היה לבנות בית לשם ה' אלקיו.

מה הייתה מטרתו של שלמה בברית שכרת עם צור?

שלמה שאף לקבל מן הצורים חומרי בניין מארזי הלבנון שהיו מצויים בהרי הלבנון בתחומיה של צור. עצים אלו היו יקרים מאד, ונחשבו כעצים האיכותיים ביותר לשמש לבניינים מפוארים. בניית המקדש התאפשרה רק בעזרת החומרים והאומנים שסיפק לשלמה חירם מלך צור.

"וישלח שלמה אל חירם לאמר" (פס' טז). יכול להיות ששלח את תשובתו בידי עבדי חירם שבאו לברכו ואפשר ששלח שליחים אחרים אל חירם (דה"ב ב, ב). לפי עדותו של יוסף בן מתתיהו, נמצאו בארכיון של צור העתקים מהמכתבים שהוחלפו בין שלמה ובין חירם.

"ועתה צוה ויכרתו לי ארזים מן הלבנון, ועבדי יהיו עם עבדיך, ושכר עבדיך אתן לך" (פס' כ).

ב"י היו עם של איכרים וכורמים "ואתה ידעת כי אין בנו איש ידע לכרת עצים כצדנים" (פס' כ). אין הכוונה לכריתה בלבד אלא גם בחירת העצים והכנתם לבניין. ב"י לא ידעו את מלאכת הבנאות.

מדוע חירם שמח על הצעתו של שלמה?

א) צור הייתה רצועת חוף צרה מאוד ובלתי פורייה, ומעבר לרצועה זו התנשאו הרי הלבנון המכוסים ארזים. צור לא הייתה יכולה לספק די מזון מגוון לתושביה. מצרכי מזון יכלו הצורים לקבל מישראל הקרובה שהייתה מבורכת בשמן זית ובחיטה, ואלה סיפק שלמה לצורים בשפע. "ושלמה נתן לחירם עשרים אלף כר חטים מכלת לביתו ועשרים כר שמן כתית, כה יתן שלמה לחירם שנה בשנה" (פס' כה).

מכלת- צרכי אוכל. מכלת=מאכלת (יש' ט ד).
שמן כתית היוצא מהזיתים לאחר כתיתתם, שבירתם (שמ' כז כ).
הוא השמן היוצא ראשון, והוא המשובח והטהור ביותר.
ב) לממלכת שלמה היה מוצא לים התיכון וגם לים סוף באמצעות הקשר היבשתי ביניהם,
ובנתיבים אלה נסתעף מסחר רב היקף. על רקע זה יש להבין את היחסים ההדוקים בין
שלמה לבין חירם מלך צור. ישראל שיתפה פעולה עם צור בספנות בים סוף ויחדיו
הביאו מאופיר סחורות, עי"כ התפתחה באותה תקופה הספנות הישראלית שעציון גבר
שימשה לה נמל מוצא.

**מה אנו למדים משפע המכולת שנתן שלמה לחירם?
על ברכת האדמה וחריצות האיכרים בישראל.**

ממה התפרנסו הצורים?

הם היו מן הראשונים בעמי קדם שהפליגו בספינות, ועברו בהן אורחות ימים,
והגיעו לחופים ולאיים רחוקים וניהלו מסחר חליפין עם יושביהם.

מה היו הסחורות בסחר חליפין זה?

הצורים גילו את הסוד של ייצור הזכוכית מן החול הדק שעל שפת נחל נעמן הנופל
לים מצפון לעכו. הם ידעו גם את סוד צביעת אריגי הצמר בצבע תכלת וארגמן
שהפיקו מחלזון מיוחד המצוי על שפת ימה של צור. הם הפיקו מחלזונות נוזל שקוף
שלאור השמש קיבל צבע סגול כהה, הוא צבע התכלת שבו צבעו אריגי צמר. לצבע
התכלת היו מוסיפים מיני צמחים שונים והופכים אותם לאדום, לארגמן. הצבע שימש
לצביעת צמר והיה יקר מאד.

מה הביאו הצורים מארצות נכר תמורת תוצרתם?

מישראל מצרכי מזון, מקפריסין ומאיי הים הביאו מתכות, נחושת וברזל, כסף וזהב
שמהם יצרו כלים יקרים, ובעיקר כלי נשק מצופים ומקושטים בריקועי זהב וכסף. את
הכלים, האריגים וכלי הנשק למיניהם מכרו הצורים תמורת צורכי מזון שחסרו להם.

מה היה טיב המסחר שבין ישראל לצור?

היה זה סחר חליפין. הצורים שלחו לישראל אומנים וחומרי בניין וישראל נתנה
לצור מכולת: חיטה ושמן.

כיצד הובאו עצי הארזים מצור לישראל?

חירם הודיע לשלמה: "עבדי ירדו מן הלבנון ימה, ואני אשימם דברות בים עד
המקום אשר תשלח אלי ונפצתים שם ואתה תשא" (פס' כג).
דוברות- קורות מגזעי ארזים וברושים שחוברו יחד והועברו ממקום למקום כסירות.

עבדי חירם הורידו את העצים מן היערות הגדולים בהר הלבנון אל חוף הים, לאחד ממגלי פניקיה שהיו בשלטון צור, ומשם הועברו לפי דה"ב ב, טו ליפו, שם הפרידו עבדי חירם את הקורות המחוברות, ועבדי שלמה נשאו אותם לירושלים.

כדי לבצע את כל התעבורה ולהכין את חומרי הבניין היה צורך בעובדים רבים. רבבות חוצבים בהר וסבלים נושאי משא כדי לחצוב, לסתת, לשאת ולהעביר את האבנים והעצים לירושלים, כל אלה גויסו מקרב העם. שיטה זאת של גיוס אנשים לעבודות המלך למד שלמה מחירם ומפרעה. במצרים ובצור הוקמו מקדשים מפוארים, מצבות זיכרון ופירמידות, בהקמתם עסקו אלפי אנשים שגויסו מן העם על כורחם. כך עשה גם שלמה בישראל. "ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל ויהי המס שלשים אלף איש" (פס' כז). הטיל על כל ישראל עבודת כפיה. מספר העובדים היה שלושים אלף. שלמה לקח מן העם אנשים לעבודה, לעזור לעבדי חירם לכרות את העצים ולשימם דוכרות בים, אבל לעבודות קשות ביותר השתמש בעמי הנכר תושבי הארץ הקדמונים (פס' כט ; פרק ט כ, כב).

שלמה חילק את שלושים אלף אנשי המס מישראל שגייס לשלוש חבורות כשכל חבורה וחבורה מונה עשרת אלפים איש. חבורות אלה היו מתחלפות לסירוגין, ובדרך זו עבד כל אחד משלושים האלף חודש אחד בלבנון ושני חדשים ישב בבית. ואדנירם ממונה היה על המס.

נוסף לעשרת אלפים איש מישראל ששלמה גייס כמס מדי חודש בחודשו העביד בהר מאה וחמישים אלף איש מן הגרים - תושבי הארץ שמקרב העממים שלא נכבשו. "שבעים אלף נשא סבל (דה"ב ב, א יז) ושמונים אלף חצב בהר". את האבנים הדרושות לבניין חצבו בהרי יהודה.

על הסבלים ועל החוצבים בהר היו ממונים שלושת אלפים ושלוש מאות שרי ניצבים. כל ניצב שעל המלאכה היה ממונה על חבורה של חמישים איש בערך, ואף אלה נמנו עם הגרים (דה"ב ב טז-יז).

בדה"ב ב א, יז מצוין שמספר הממונים היה שלושת אלפים ושש מאות. פירש רש"י ששלוש מאות הנוספים יהיו ממונים על כולם, ובלשונו של רד"ק יהיו מנצחים על מנצחים, כמו שוטרם ונוגשים.

מאז ומעולם השליטים שאפו לרומם את מלכותם ע"י הקמת בניינים מפוארים, אבל דרך זו לא הייתה מתאימה לרוח ישראל, אוהבי החופש. שיטת הכפייה של שלמה גרמה להתמרמרות רבה בקרב העם, שעתידה הייתה להתפרץ ביום מן הימים ולהביא לידי הרס הממלכה. גם כמות מצרכי המזון שעובדי האדמה נדרשו לספק לחצר המלך, לכלכלת בני ביתו ומשרתיו הגיעו לממדים עצומים. המסים הכבדים הכבידו את עולם על העם ועוררו בו התמרמרות שעתידה הייתה לגרום לתסיסה ולהרס הממלכה.

"וכלכלו הנצבים האלה את המלך שלמה ואם כל הקרב אל שלחן המלך שלמה
איש חדשו, לא יעדרו דבר" (פס' ז).

ניב

איש תחת גפנו ותחת תאנתו(פס' ה).
הוראתו: ביטוי ציורי לשלווה וביטחון.